

УДК 111.32:17 (А. С. Макаренко)

ГЕОРГІЙ ФІЛІПЧУК

Національна академія педагогічних наук, м. Київ

**ОЛЮДНЕННЯ ЛЮДИНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
А. МАКАРЕНКА**

У статті висвітлюються актуальні питання значущості ідей, педагогічного доробку А. Макаренка, їхній вплив на розвиток сучасних виховних систем, соціалізацію і гуманізацію особистості. Акцентовано увагу на тому, що педагогіка А. Макаренка на початку ХХІ ст. є актуальним явищем, національним, універсальним, загальнолюдським доробком у морально-духовному, соціальному, індивідуальному, громадянському вихованні особистості.

Ключові слова: педагогіка, виховання, людина, педагогічна майстерність, соціосередовище, виховні методи, колектив, особистість, праця

Пройшовши складний шлях до істини, А. Макаренко залишив дуже значущу і водночас до кінця незбагненну і непізнану педагогічну спадщину. Його теоретичні ідеї, а особливо практичні педагогічні технології – це сув'язь пошуку раціональних й ірраціональних форм, які допомагають знайти дорогу до Людини. Варто зазначити, що тогочасний творчий підхід

А.Макаренка до особистості, до внутрішнього світу Людини достатньо суголосний із нинішніми актуалітетами в сучасному педагогічному світі. Адже звучання педагогічних концепцій у ХХІ ст. по суті означає, що «ми вступаємо в епоху Людини», і від того, якою буде ця людина, яка її система моральних цінностей, залежить не лише її доля, а й майбутнє всього світу. Необхідно також визнати, що А. Макаренко в цю епоху вступив значно раніше. Це були інші часи, інші історичні, соціокультурні, світоглядні, педагогічні умови, але його філософія дитино-людиноцентризму жила, розвивалася, хоча не завжди перемагала і торжествувала. А. Макаренко вважав: людина має бути не лише прекрасним працівником, не тільки добрим громадянином, важливо, щоб вона була «ще й щасливою людиною» [3, с. 198]. Саме ідею «щасливої людини» дуже скромно висвітлює і обґрунтовує педагогічна наука, без якої система виховання, педагогічна практика дещо ущербні.

Виховати людину, – говорив А. Макаренко, – означає виховати в ній перспективні шляхи, по яких розмішуватиметься її завтрашня радість – «істинний стимул у житті людини». «Теорія завтрашньої радості» – унікальна педагогічна знахідка А. Макаренка. Щастя, людська радість, добра перспектива – головні постулати макаренківської гуманістичної педагогіки, яку особливо виокремлювали його друзі, соратники, тодішня інтелігенція. Відомий письменник Ю. Лукін, який упродовж усього московського періоду життя А. Макаренка оберігав його від переслідувань і репресій, сприяв його творчості, через 15 років після його смерті так охарактеризував цю рису: «Серце вчителя горіло одержимою вірою в Людину, бажанням щиро і натхненно віддати себе до кінця, щоб кожний із його вихованців став Людиною» [2, с. 184].

М. Горький, який не був прихильним до українськості, відвідавши Полтавську колонію і Харківську комуну в 1928 р., писав А. Макаренку: «Величезного значення й надзвичайно вдалий педагогічний експеримент Ваш має світове значення...» [9, с. 340]. І з цією оцінкою варто погоджуватися, адже справді універсальність його методологічних принципів, які опираються на загальнолюдські цінності, пройшовши суворі випробовування в часі й просторі, зберігають свою актуальність у планетарному вимірі. Підтвердження цього – рішення ЮНЕСКО (1988 р.) про відзначення 4-х педагогів світу, які визначили спосіб педагогічного мислення у ХХ ст. (Джон Дьюї, Георг Кершенштейнер, Марія Монтессорі, Антон Макаренко). А в галактиці, як символ Педагогіки, є астероїд Макаренко (№3214), відкритий 2 жовтня 1978 р.

Хоча були і є також інші оцінки. На VIII Всесоюзному з'їзді комсомолу Н. Крупська виступила з нищівною критикою системи А. Макаренка, оцінюючи її як школу буржуазну, школу рабську, школу кріпосницьку, з чим закликала нещадно боротися. Цього ж 1928 р. на засіданні секції соціалістичного виховання Українського НДУ педагогіки засудили виховні методи А. Макаренка. Але навіть коли він із сарказмом реагував на своє всесоюзне шельмування Н. Крупською («Комсомольська правда» 17 травня 1928 р.), коли категорично заявляв: «Геть педагогіку, є лише справжнє життя, в якому є місце людському захопленню, взагалі немає ніякої педагогічної системи», коли, зневірившись у тодішній інтелігенції, говорив, що з нею слід боротися на кожному кроці кожного дня, бо вона вносить дешевий егоїзм, вузькість, тупість, глупоту, лінощі і балаканину, водночас стверджуючи, що найжахливішим є те, що «на цю істеричну дурну бабу рівняється і наша молодь» [8, с. 81], коли, зазнаючи безкінечних перевірок й інспектувань, у розпачі заявляв: «Я водив їх по колонії цілий день і «наливав». Треба бути геніальним брехуном, щоб при сьогоднішній нашій розрусі ще й показувати колонію, коли я духовно розриваюся навпіл, коли мені погрожують прокурором, комісією і мене таки посадять, що я не хочу поклонятися різним божевільним, коли визнавав, що в суспільстві царює самовбивча глупота, звалища безвідповідальних «бузил», не воліючи служити цьому нещасному суспільству дефективних людей, у яких у пам'яті залишиться казка про колонію Горького, яку вони, переконаний, зіпсують за два місяці» [8, с. 63-65], – А. Макаренко залишався інтелігентним педагогом.

І навіть коли він після жорстоких утисків і переслідувань покинув 1928 р. Курязьку колонію і очолив нову – ФЕД, він не зрадив своїм педагогічним ідеалам: запросивши 50 вихованців із колонії ім. Горького, продовжив реалізовувати свою виховну систему. Він залишався вірним їй і тоді, коли обґрунтовував свою педагогіку в літературних і педагогічних

творих (московський період), а його ідеї не визнавалися офіційною педагогікою. А вже 1936 р. Постанова ВКП(б) «О педагогических извращениях в системе Наркомпросов» визнала педологію лженаукою. І педологія, як основа вивчення вікових особливостей дітей, стає непотрібною, а педагогіка стає – «бездітною».

Важливо, що Макаренко завжди свою літературну роботу визнавав не інакше, як формою педагогічної діяльності. Він писав: «Я почуваю себе педагогом не тільки насамперед, а скрізь і всюди» [4, с. 162]. Хоча тодішньому режиму, який рухався дорогою репресій, гуманістична педагогіка А. Макаренка, як і його «Педагогічна поема», завершенню якої завдячував М. Горькому, були зайвими. Саме тому українське видавництво відмовилося друкувати «Педагогічну поему», оскільки вважало макаренківське бачення освіти надто дискусійним, а московське видавництво не могло друкувати «без дозволу» Наркомосвіти України. Справді, склалося парадоксальна ситуація стосовно оцінки і впровадження педагогічних ідей Учителя-новатора.

Сам А. Макаренко зазначав, що не пригадує жодного випадку незгоди вчителів із його поглядами, висловленими у «Педагогічній поемі», як і не зміг побачити жодної школи, де його педагогічні погляди були б реалізовані. Та саме він зумів побудувати основи технологічної педагогіки. Це була педагогіка життя, яка переживалася через століття з великим принципом Песталоцці «життя навчає», сформульованим у його «Лебединій пісні». Обоє видатних педагогів поділяли точку зору, що головний шлях у вихованні не просто практична реалізація, а «турбота про долю кожної дитини». Тому основні технологічні постулати А. Макаренка: ніякий педагогічний засіб не може бути назавжди визнаний корисним або шкідливим; ніяка виховна система не може бути визнана назавжди; жодна дія не проходить обабіч поставлених цілей; будь-який засіб перевіряється практикою – засвідчують водночас і вірність принципам класичної педагогіки, і їхню творчу трансформацію в реальному світі, коли виховує все (люди, речі, явища, сім'я, колектив, суспільство, енергія ідеалів, які формують дії, вчинки). Але перш за все і найбільше – люди, батьки і педагоги. Бо саме вони є найбільш здатними сприяти розвитку дитини, стимулювати правильні напрями цього розвитку і діяльності.

У свій час відомий європейський просвітитель Дж. Локк говорив, що найбільший вплив на поведінку дітей має суспільство і поведінка тих людей, які за ними доглядають [1, с. 458]. Оскільки розвиток відбувається лише завдяки діяльності (навчальній, трудовій, побутовій, ігровій...), гуманізм виховних завдань має полягати в тому, щоб не оберігати, ховати дітей від реального, хай і суворого життя, не створювати для них тепличні умови, а вести їх дорогою життя, мотивуючи пізнавальний інтерес до істини, добра і справедливості. Недарма педагогічна система А. Макаренка збагатилася багатьма новаційними поняттями і моделями: «педагогічна техніка», «майстерність», «виховання колективом», «програма особи», «педагогічний центр», «близька, середня і далека перспективи», «тон і стиль життя колективу» тощо. Уміння, знання, майстерність, людяність педагога були для Антона Семеновича архіважливими професійними якостями. Звертаючись до педагогів, він підкреслював значущість знань. Особливу увагу звертав на зміст підготовки педагогічних кадрів, зазначаючи: «У всій нашій радянській системі немає більш жалюгідного технічного стану, ніж у галузі виховання. Виховна справа кустарна, а з вершин «олімпійських кабінетів» видно тільки неосяжне безлике дитинство». Не можна ефективно програвати, успішно ростити людину, розвивати її творче «Я», не знаючи її натури, інтересів, психології бажань. Він проводив цікаву порівняльну аналогію між окремими явищами, процесами, які відбуваються у вузах: «Чому в технічних вузах ми вивчаємо опір матеріалів, а в педагогічних не вивчаємо опір особистості, коли її починають виховувати?»

Адже модель взаємозв'язку «людина – людина» є найбільш складною. Прогалини в людинознавстві роблять педагога непрофесійним і безвідповідальним. «А відповідальність перед дітьми, – писав А. Макаренко, – це відповідальність перед історією. Діти – це завтрашня історія і майбутнє людства». У протилежному разі, коли вихователь не має цього розуміння, не володіє цими здатностями, виховання втрачає сенс. Тоді виховувати краще без них, ніж з ними, опираючись на самоорганізацію. Макаренко навіть мрійливо ідеалізував ситуацію, намагаючись створити «нову велику колонію на 1000 людей без жодного вихователя...» [2, с. 26]. Хоча на

практиці проблемам формування життєдіяльного авторитетного педагогічного колективу приділялася особлива увага. І в основі як педагогічного, так і дитячого колективів знаходилася праця – головний системоутворюючий фактор здібностей, творчості, моральності.

Його виховна система проторувала шлях від найпростіших форм продуктивної праці (збирання жолудів, догляд за тваринами, кустарна майстерня) до становлення сучасного Промкомбінату з трьома заводами (електроінструментальний, фотоапаратний, інструментальний), власною школою, технікумом, робфаком, 50 гуртками художньої і технічної творчості. Важливо, що йому вдалося створити не тільки передове технологічне виробництво, але й започаткувати й упровадити найсучасніші промислові форми праці.

Педагогіка А. Макаренка, окрім того, що вона гуманізує взаємовідносини суб'єктів навчально-виховного процесу, пропагує віру в повноцінність кожної дитини, піклується про внутрішні й зовнішні потреби вихованців, вона здатна формувати і в сучасних умовах більш якісні характеристики компетентності, громадянськості, моральності. Можна стверджувати, що творче застосування технологій виховання особистості, практичне осучаснення його ідей є добрим підґрунтям для творення «людського капіталу» в умовах необхідності забезпечення процесів сталого розвитку в національному і планетарному вимірах.

Слід визнати, що А. Макаренко проявив себе не лише як талановитий педагог, але і як соціальний реформатор, володар унікальних технологій виховання дітей, схильних до девіантної поведінки. Його ідеї, методики є, на жаль, достатньо актуальними, адже «важких» дітей у наш час більше. Вони – ізгої («той, від кого відцуралося середовище, суспільство...» [7, с. 397]. Більшість із них знаходяться у стані протесту, депресії або агресії, а отже налаштовані часто на руйнуючі, асоціальні дії. Але навіть у найскладніших умовах, – вважав А. Макаренко, – необхідно формувати гуманне ставлення, коли б дитина (людина) відчувала себе захищеною. Суспільство, де ще панує «соціальна дідівщина» (позастатутні стосунки), потребує цих теоретичних і практичних доробок Педагога. Варто усвідомлювати, що школа, вчитель, соціосередовище (сім'я, колектив, суспільство), енергія ідеалів безперервно творять дії, вчинки, філософію морального і матеріального буття людини. Нині, коли поняття «колектив» як «група людей, об'єднана спільною діяльністю, спільними інтересами» [7, с. 444] значною мірою деградовано, а виховання колективом не у «форматі», слід визнати, що індивідуалізм і колективізм мають існувати не у протиставленні, а в гармонії взаємозв'язку. Світу нині потрібне формування толерантних людських відносин, вирішуваність «спільними зусиллями» різноманітних проблем, катаклізмів, загроз (соціальних, екологічних, економічних, безпекових). Декларації Самітів Землі (1992, 2002, 2012 – Ріо, Йоганнесбург) переконують, наскільки значущою є необхідність для світу жити спільно у мирі, конструктивно співпрацювати, взаємодопомогати, солідаризуватися для прогресу, що можливо лише у великому планетарному колективі. Але щоб нації, народи, держави дружили, співпрацювали – слід виховувати відповідні поведінкові норми на рівні суспільного, особистісного співжиття, у мікро- і макроколективі. Людству нині, як ніколи, необхідний ефективний взаємозв'язок між глобальними, регіональними, субрегіональними, національними процесами сприяння сталому розвитку. Очевидно, що ці стосунки мають бути справедливими, гуманними, взаємоповажаними. Торуючи шлях до такої гармонії взаємин, варто не забувати головний принцип А. Макаренка – повага до людини та її гідності.

Напевно, обмеженість сприйняття його ідей полягає в тому, що нібито їхньою суттю є «привчання до праці». Так, але найголовніше у його Педагогіці – олюднення, творіння Людини, яке має стати домінантою сучасного постіндустріального світу. Тому необхідно сутнісно опанувати ідеологію макаренківської педагогіки, адже «праця», «колектив» самі по собі не уможливають якісне розуміння закладених у них цінностей. Слід оперувати ознаками, рисами морально-етичного характеру, а це – повага до людини, дружба, солідарність, готовність допомогти, особливо слабшому, сповідуючи біблейське «не штовхай того, хто падає». Прогнозується, що чим далі, тим нагальнішою ставатиме проблема затребуваності безперервного функціонування багатоманітних інституцій колективістського духу, без чого не здолати зло, біди, конфлікти планетарного і локального характеру. І не лише освіти, але й суспільству потрібен новий, неупереджений погляд на виховання особистості за А. Макаренко, більш науковий, об'єктивний, щоб дійти до істини, усвідомивши: педагог-

новатор не просто запропонував систему виховання, а стратегію суспільного життя, в основі якої – повага до людської гідності, людської праці. Його педагогіка – особистісно орієнтована, але її ідеї можна втілювати лише за умови присутності в ній особистості вчителя, в якого вірять, за яким ідуть, якого поважають. Якщо такі задатки відсутні, то втрачається сенс виховання, бо коли не сіється, то і не сходить. «Педагог у своїй роботі, – писав А. Макаренко, – повинен цілити далеко вперед (як мисливець), багато вимагати від людини й дуже поважати її... [4, с. 177-178]. Тому професійний талант, уміння, майстерність були для нього надзвичайно цінними характеристиками. «Педагогічна майстерність зовсім не пуста справа. У педагогічних вищах цією майстерністю і не пахне. Там і не знають, що таке педагогічна майстерність... Вона не є якимось особливим мистецтвом, це спеціальність, якої треба навчати, як лікаря, як музиканта... Я зробився справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів в обличчі, у фігурі, в голосі» [6, с.190-191]. Коли вихователь, учитель не прагнули ставати досконалішими, управнішими, Антон Семенович був категорично критичним, оскільки розумів, яке зло несе в собі невмілість наставника. У «Педагогіці індивідуальної дії» він пише: «Краще зовсім не мати вихователя, ніж мати невихованого вихователя... Краще мати 4 вмілих вихователів, ніж 40 нездар і невихованих» [5, с. 111].

Проїшов час... Україна, світ відзначили 125-річчя з дня народження видатного Педагога. У суспільному і професійному середовищі продовжують давати його здобуткам різні, часом суперечливі оцінки. Але понад цим домінує аксіома – А.Макаренко і його педагогіка залишатимуться і в XXI ст. надзвичайно актуальним явищем, як національний, універсальний загальнолюдський доробок, для морально-духовного, соціального й індивідуального, громадянського виховання. Підтвердженням цього є сучасні напрями розробок «макаренківської» педагогіки в Україні, Росії, Німеччині, Італії, США, Японії, Китаї як науки про виховання, необхідної для нинішнього і майбутнього розвитку постіндустріального суспільства.

Список використаних джерел

1. Локк Дж. Мысли о воспитании // Дж. Локк // Соч. в 3-х т.: Т.3. – М.: Мысль, 1988. – С. 458.
2. Лукин Ю. А.С. Макаренко. – М.: Советский писатель, 1954. – С. 184.
3. Макаренко А.С. Вибрані пед. твори. Статті, лекції, виступи. Виховання в сім'ї та школі / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.-Х.: Рад. школа 1947. – С.195-222.
4. Макаренко А.С. Мої педагогічні погляди / А.С. Макаренко // Вибр. пед. твори. – К.-Х.: Рад. школа, 1947. – С. 161-178.
5. Макаренко А.С. Педагогіка індивідуальної дії / А.С. Макаренко // Вибр. пед. твори. – К.-Х.: Рад. школа, 1947. – С. 101-119.
6. Макаренко А. С. Про мій досвід / А.С. Макаренко // Вибр. пед. твори. – К.-Х.: Рад. школа, 1947. – С.178-195.
7. Словник української мови / керізн. В.В. Німчук та ін. / Відпов. ред. В.В. Жайворонок. – К.: Просвіта, 2012. – С. 397.
8. Ты научила меня плакать...(переписка А.С. Макаренко с женой. 1927 – 1939): В 2-х т. – Т.1. / Сост. и комент. Г. Хиллига и С. Невской. – М.: Витязь. – 1994. – 216 с.
9. Уривки з листування А.С. Макаренка з О.М. Горьким. – К.: Рад. Школа, 1978. – С. 335-343.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

ФИЛИПЧУК Г.

Национальная академия педагогических наук, г. Киев, Украина

ОЧЕЛОВЕЧИВАНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А. МАКАРЕНКО

В статье освещаются актуальные вопросы значимости идей, педагогического наследия А. Макаренко, их влияние на развитие современных воспитательных систем, социализацию и гуманизацию личности. Акцентировано внимание на том, что педагогика А. Макаренко в начале XXI в. является актуальным национальным, универсальным, общечеловеческим наследием в контексте морально-духовного, социального, индивидуального, гражданского воспитания личности.

Ключевые слова: педагогика, воспитание, человек, педагогическое мастерство, среда, социовоспитательные методы, коллектив, личность, труд

PHILIPCHUK G.

National Academy Pedagogical Science of Ukraine, Kiev, Ukraine

HUMAN HUMANIZATION IN PEDAGOGICAL HERITAGE OF A. MAKARENKO

In the article considers the topical questions of ideas significance, pedagogical achievements of A. Makarenko, their impact on the modern educational systems, socialization and humanization of the individuality. The attention pays for that the pedagogy of A. Makarenko at the beginning of XXI century is an actual phenomenon, a national, universal achievements in moral and spiritual, social, individual, civic education of the personality.

Keywords: pedagogy, education, human, pedagogical mastery, social environmental, educational methods, group, person, work